

AZ ÁTALAKULÓ GAZDASÁG ÖSSZETEVŐI
DIGITALIZÁCIÓ – VERSENY - OKTATÁS

ACTA PERIODICA

**EDUTUS
EGYETEM**

XVI. KÖTET

Edutus Egyetem
Tatabánya, Stúdium tér 1.

Főszerkesztő:
Némethné Dr. Gál Andrea

Felelős szerkesztő:
Forrai Márta

Szerkesztette:
Vigh László PhD

MINDEN JOG FENNTARTVA

A mű egészének, vagy bármely részének másolása, sokszorosítása,
valamint információszolgáltató rendszerben történő tárolása
és továbbítása csak a kiadó engedélyével megengedett

Lektorált

ACTA PERIODICA 16. KÖTET
EDUTUS EGYETEM KIADÁSA

www.edutus.hu

ISSN 2063-501X

2019. február

TARTALOMJEGYZÉK

A HAZAI FELSŐOKTATÁSI RENDSZER FŐBB JELLEMZŐI DR. DUGA ZSÓFIA	4
AZ SSC SZÉKTOR AKTUÁLIS TRENDJEI DR. JUHÁSZ KRISZTINA PhD	24
A SZÁLLÁSHÉLY-STRUKTÚRA JELLEMZŐI HAZÁNK NEMZETKÖZI JELENTŐSÉGŰ FÜRDŐVÁROSAIBAN DR. KÖBLI ÁDÁM	40
GLOBALIS TRENDÉK, MINT VEVŐÉRTÉKEK MAGYAR FOGYASZTÓI MEGÍTÉLÉSE MIKLÓS ILONA	53
A KKV SZÉKTOR VERSENYKÉPESSÉGÉNEK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI NÉMETHNÉ DR. GÁL ANDREA	71
MOTIVIERUNGSMÖGLICHKEITEN IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT DR. PERES ANNA	84
LÉPÉSEK AZ ÉLVEZETESEBB, DIGITÁLISABB OKTATÁS IRÁNYÁBA DR. SÁRKÁNY PÉTER	90
A TÉRSZERKEZET, A GAZDASÁGI STRUKTÚRA ÉS A TURIZMUS ÖSSZEFÜGGÉSEI A VELENCEI-TÓNÁL DR. WIRTH GÁBOR	105

A KKV SZEKTOR VERSENYKÉPESSÉGÉNEK AKTUÁLIS KÉRDÉSEI CURRENT ISSUES OF THE COMPETITIVENESS OF SME SECTOR

NÉMETHNÉ DR. GÁL ANDREA, PhD
főiskolai tanár / college professor

Edutus Főiskola / Edutus College

Absztrakt

Hogyan jellemezhető a hazai kis- és középvállalati szektor versenyképessége az Európai Unió tagországai – kiemelten a közép-kelet-európai országok – kkv szektorához viszonyítva? Erre a kérdésre keresi a választ a tanulmány a versenyképességet leginkább meghatározó termelékenységre, valamint a termelékenység alakulását nagymértékben befolyásoló innovációs aktivitásra vonatkozó adatok nemzetközi összehasonlításával.

Abstract

How can we characterise and describe the competitiveness of our national SME sector for EU member states – mostly for Middle Eastern European countries – compared to SME-s? This study goes to answer the question of competitiveness mostly through determining productivity, as well as it also goes to compare innovation activity data influenced by productivity activities on international scales.

X X X

1. A kkv-k versenyképességének meghatározása

A kis- és középvállalatok versenyképessége alapvetően a szektort alkotó vállalatok versenyképességének függvénye, így meghatározásakor célszerű a szakirodalomban található vállalati versenyképesség definíciókból kiindulni. A vállalati versenyképesség jellemzésére számos példát találhatunk, de nézetem szerint a hazai szakirodalomban fellelhető egyik legteljesebb meghatározás a következő:

„A vállalati versenyképesség felfogásunkban a vállalatnak azon képessége, hogy a társadalmi felelősség normáinak betartása mellett tartósan tud olyan termékeket és szolgáltatásokat kínálni a fogyasztóknak, amelyeket azok a versenytársak termékeinél inkább hajlandók a

vállalat számára nyereséget biztosító feltételek mellett megfizetni. E versenyképesség feltétele, hogy a vállalat legyen képes a környezeti és a vállalaton belüli változások érzékelésére és az ezekhez való alkalmazkodásra a versenytársainál tartósan kedvezőbb piaci versenykritériumok teljesítésével.” (Czakó-Chikán 2007: 3)

A fenti definícióban markánsan jelenik meg a „kettős értékteremtés” elmélete, mely szerint a vállalatnak ugyanazon folyamat során kell megvalósítania a fogyasztói érték (megfelelő színvonalú szükséglet-kielégítés elfogadható áron) és a tulajdonosi érték (profit) létrehozását. (Chikán 2006: 44) Ezt a megközelítést célszerű figyelembe venni a kkv-k, mint vállalatcsoport versenyképességének meghatározásakor is, azonban fontos kiegészíteni a vállalatméretből adódó sajátosságokkal (pl. meghatározó foglalkoztatási szerep, rugalmasság), hiszen ez fogja megkülönböztetni a kisebb vállalatok versenyképességének definícióját az általános vállalati versenyképesség meghatározástól.

Mind ezek alapján az alábbi definíciót alkalmasnak tartom a kkv-szektor versenyképességének jellemzésére:

„Egy régió, ország vagy makrorégió kis- és középvállalati szektora akkor tekinthető versenyképessé, ha tevékenységével képes jelentős és lehetőleg növekvő mértékben hozzájárulni az adott földrajzi terület **gazdasági teljesítményének** és **foglalkoztatási szintjének** emelkedéséhez. E versenyképesség feltétele, hogy a szektor vállalatai – a méretükből adódó rugalmasság kihasználásával – képesek legyenek a vállalatok kívüli és belüli változásokhoz való alkalmazkodásra és a környezet által kínált versenyelőnyök kiaknázására, ennek révén pedig hazai és/vagy nemzetközi piaci pozíciójuk javítására a tulajdonosok számára nyereséget biztosító feltételek mellett.” (Némethné 2009: 88)

A definíció alapján a kkv-k versenyképessége szempontjából az egyik kiemelt terület a gazdasági teljesítmény, azaz a szektor által megtermelt hozzáadott érték minél magasabb szintje, a másik pedig a foglalkoztatásban betöltött minél jelentősebb szerep. Mivel e két jól mérhető kategória hányadosa adja a vállalatok teljesítményét jellemző egyik legfontosabb mérőszámot, a termelékenységét, ezért a fenti definíció összhangban áll Porter azon megállapításával, miszerint „A modern verseny kimenetele nem az inputok elérhetőségétől vagy az egyes vállalatok méretétől, hanem a termelékenységtől függ.”. (Porter 1998: 81) Mindezek alapján kijelenthető, hogy a kkv szektor versenyképességének javulását a szektort

alkotó vállalatok termelékenységének növekedése eredményezheti, ami a megtermelt hozzáadott érték növelése útján érhető el².

Ezen a háttérén indokolt megvizsgálni a hazai kkv-k termelékenységének színvonalát nemzetközi összehasonlításban, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy hogyan jellemezhető napjainkban a szektor versenyképessége.

2. A hazai kkv szektor termelékenysége nemzetközi összehasonlításban

Az 1. táblázat az Európai Unió országaiban működő vállalatok termelékenységi adatait tartalmazza vállalatméret szerinti bontásban 2015-re vonatkozóan, az egyes országok kkv szektorainak termelékenységét figyelembe véve az országok sorrendjének kialakításakor.

1. táblázat: Az Európai Unió* vállalatainak termelékenysége** 2015-ben
vállalatméret szerinti bontásban

Ország	Termelékenység (ezer euró/fő)						%
	Összesen	Nagy	Közép	Kis	Mikro	KKV	KKV/Nagy
Luxemburg	89,0	98,1	91,2	65,4	100,7	84,1	85,8
Dánia	81,7	89,6	74,8	66,2	88,2	77,7	86,7
Írország	136,4	172,6	59,6	56,8	86,4	71,9	41,7
Egyesült Királyság	73,3	77,9	75,4	58,7	75,1	69,3	88,9
Svédország	71,8	80,6	72,4	64,6	63,3	66,3	82,3
Belgium	72,8	90,3	88,8	71,0	50,9	64,8	71,8
Ausztria	64,3	80,0	78,7	57,0	48,2	59,9	74,9
Hollandia	60,8	67,5	78,5	56,3	43,9	57,0	84,4
Finnország	61,7	70,5	69,7	54,9	49,5	57,0	80,8
Franciaország	62,6	72,7	62,0	55,0	53,5	56,1	77,2
Németország	55,4	68,4	57,0	43,9	42,7	47,7	69,7
EU	51,0	66,0	55,0	43,0	34,0	42,1	63,8
Olaszország	47,1	71,9	65,5	50,1	29,1	40,4	56,2
Málta	38,1	38,9	32,3	35,9	43,5	37,9	97,4
Spanyolország	41,3	57,7	55,5	40,2	26,1	35,1	60,8
Szlovénia	32,7	44,2	37,0	34,5	20,9	28,6	64,6
Észtország	25,6	28,7	28,7	24,3	22,0	24,7	86,1
Csehország	25,2	35,0	27,9	20,8	15,8	20,5	58,5
Horvátország	21,4	29,1	23,7	20,9	12,7	18,0	61,9
Szlovákia	22,6	37,5	26,3	21,7	11,3	16,7	44,6
Magyarország	21,4	33,3	23,8	18,2	11,5	16,3	48,8
Lengyelország	21,7	33,5	26,1	22,5	9,3	16,3	48,5
Litvánia	16,8	22,1	20,6	15,7	10,1	15,1	68,2
Lettország	16,7	24,3	20,3	15,6	10,4	14,7	60,5
Románia	14,0	19,3	13,0	10,9	9,6	11,1	57,6
Bulgária	12,0	16,9	12,7	10,9	8,3	10,4	61,4
Mo./EU (%)	42,0	50,5	43,3	42,3	33,8	38,6	76,5

*Ciprus, Görögország és Portugália adatai nem álltak teljes körűen rendelkezésre, ezért nem szerepelnek.

**termelékenység = bruttó hozzáadott érték / foglalkoztatottak száma

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

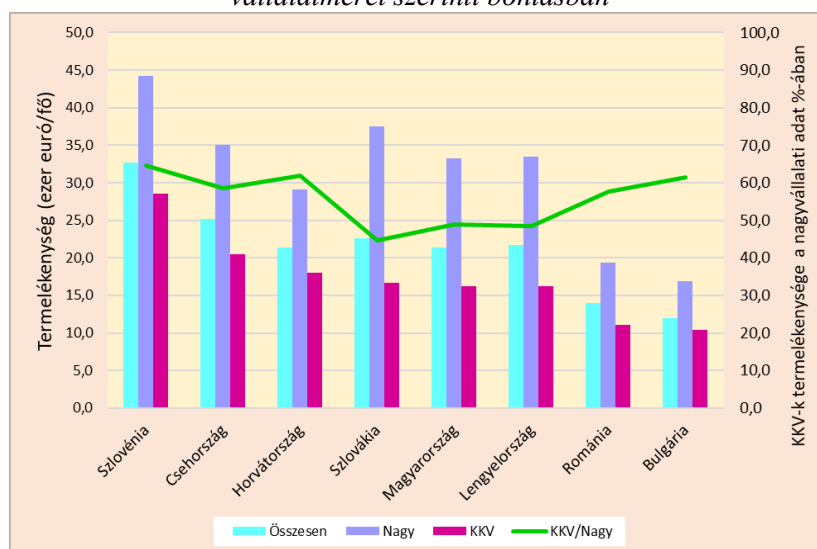
² A termelékenységet „matematikailag” a foglalkoztatottak számának csökkenése is növeli, de ez nyilván nem lehet cél – éppen ellenkezőleg –, vagyis a cél az, hogy a foglalkoztatás növekedésénél nagyobb mértékű legyen a megtermelt hozzáadott érték növekedése.

A vizsgált 25 ország és az EU adatai alapján az alábbi fő megállapítások tehetők:

- Az egyes országokban működő kkv-k termelékenysége szerinti sorrendben Magyarország a 20. helyen áll 16,3 ezer euró/fős termelékenységi adattal, ami az európai uniós átlag (42,1 ezer euró/fő) 38,6%-a, vagyis valamivel több, mint egyharmada.
- A magyar kkv-k termelékenysége nem éri el a hazánkban működő nagyvállalatok termelékenységének a felét (48,8%), míg ugyanez a mutató európai viszonylatban 63,8%, és ettől nagyobb lemaradás az adott ország nagyvállalataihoz képest csak az ír³, a szlovák és a lengyel kkv-k esetén tapasztalható.
- Egyértelmű összefüggés látszik a vállalatméret és a termelékenység között: a vállalatméret növekedésével nő a termelékenység minden országban, és a hazai adatokat vizsgálva pedig látható, hogy egyúttal csökken az európai uniós adatoktól való elmaradás mértéke (a mikrovállalatok termelékenysége egyharmada, a nagyvállalatoké fele az uniós átlagnak).

A hazai kkv szektor tehát jelentős termelékenységi hátránnyal rendelkezik lényegében bármilyen összehasonlításban, ami az előbbieket alapján egyúttal versenyképességi hátrányt is jelent. Még inkább alátámasztja a termelékenység növelésének szükségességét, ha az 1. táblázatból kiemeljük a kelet-közép-európai országok adatait, amit az 1. ábra szemléltet.

1. ábra: A kelet-közép-európai országok vállalatainak termelékenységi adatai 2015-ben vállalatméret szerinti bontásban

Forrás: Eurostat adatai alapján saját szerkesztés

³ Írország esetén meg kell jegyezni, hogy a kkv-szektor termelékenysége a 3. legmagasabb Európában. Az ír nagyvállalatokkal szembeni nagyarányú lemaradás oka azok kiemelkedően magas (172,6 ezer euró/fő) termelékenysége.

Az ábra alapján látható, hogy a magyar kkv-k termelékenysége csak a bolgár, a román és a lengyel társaikénál magasabb, bár a lengyel adattal szinte megegyezik, a román és a bolgár kkv-k lemaradása pedig kisebb a saját nagyvállalati szektoruk termelékenységéhez képest, mint a magyar kkv-ké. Az országcsoportban mind a kkv-k termelékenységének abszolút mértéke, mind a saját nagyvállalati szektorhoz viszonyított aránya szempontjából kiemelkedő Szlovénia teljesítménye.

Egyértelmű tehát, hogy a hazai kkv-k versenyképességének javítása érdekében termelékenységük, azaz az általuk előállított hozzáadott érték növelése szükséges. A tudásgazdaság, a digitalizáció és robotizáció korában ennek egyik legfontosabb eszköze a szektor kutatás-fejlesztésen alapuló innovációs aktivitásának fokozása, ezért indokolt áttekinteni a magyar kis- és középvállalatok innovációs teljesítményének alakulását nemzetközi kitekintésben.

3. A hazai kkv-k innovációs aktivitásának alakulása nemzetközi összehasonlításban

A Nemzetgazdasági Minisztérium 2013-2020-ra vonatkozó kutatás-fejlesztési és innovációs stratégiája kiemeli, hogy az ország versenyképességének javításában kiemelkedő szerepet kell vállalniuk a nemzeti innovációs rendszer kulcsszereplőinek, akik között – egyebek mellett – megtalálhatók a K+F intenzív magyar középvállalatok, a KFI-re építő és gyors növekedésre képes kisvállalatok („gazellák”), az innovatív beszállító kkv-k és az innovatív kezdő (start-up) vállalkozások is, vagyis a kkv-szektor minden méretkategóriájának reprezentánsai. (NGM 2013: 28) Nagyon lényeges kérdés tehát, hogy jelenleg hol tartanak a szektor szereplői az innováció terén, összehasonlítva az Európai Unió többi országának kkv szektorával.

Az Európai Bizottság 2001 óta évente közzéteszi az Európai Innovációs Jelentés (European Innovation Scoreboard) c. dokumentumot, benne a tagországokra, az EU egészére és Svájcra vonatkozó Összesített Innovációs Indexet (Summary Innovation Index – SII). Az SII egy 0 és 1 közé eső érték, amely 10 csoportba sorolt 27 indikátor alapján készült a 2. táblázat szerinti bontásban (a zárójelben lévő számok az adott csoportban lévő indikátorok számát jelzik).

2. táblázat: Az Összesített Innovációs Index tényezőcsoportjai

SII (Summary Innovation Index) – Összesített Innovációs Index:	
(10 csoportban 27 indikátor alapján készül 2001 óta évente)	
KERETFELTÉTELEK	INNOVÁCIÓS AKTIVITÁS
1. Humán erőforrás (3)	6. Innovátorok (3) KKV (3)
2. Kutatási rendszerek (3)	7. Együttműködések (3) KKV (1)
3. Innovációbarát környezet (2)	8. Szellemi tulajdon (3)
BERUHÁZÁSOK	HATÁSOK
4. Finanszírozás és támogatás (2)	9. Foglalkoztatási hatások (2)
5. Vállalati befektetések (3)	10. Értékesítési hatások (3)

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A 6. tényezőcsoportban a következő három indikátor vonatkozik konkrétan a kkv-k innovációs aktivitására:

- technológiai innovációt⁴ megvalósító kkv-k aránya a teljes kkv szektorban (%)
- nem technológiai innovációt⁵ megvalósító kkv-k aránya a teljes kkv szektorban (%)
- önállóan innováló kkv-k aránya a teljes kkv szektorban (%)

A 7. tényezőcsoportban ezt egy további indikátor egészíti ki:

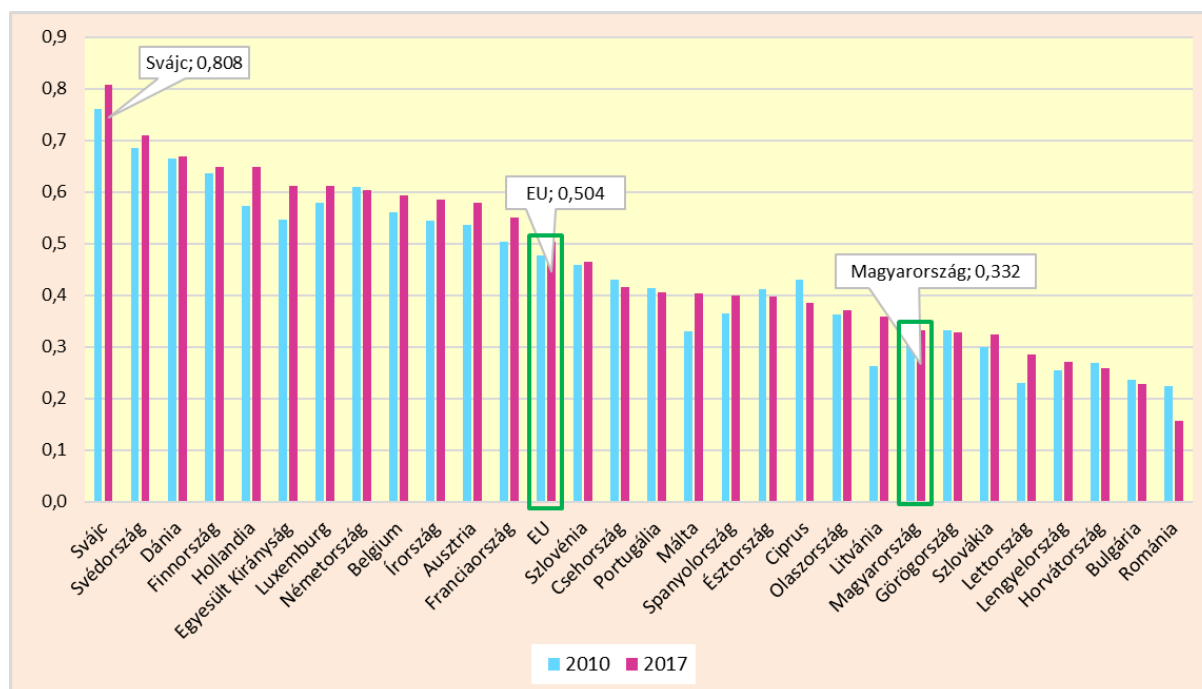
- együttműködés keretében innováló kkv-k aránya a teljes kkv szektorban (%)

A 2. ábra a vizsgált 29 ország és az EU SII indexét, illetve annak 2010 és 2017 közötti változását szemlélteti.

⁴ Új vagy jelentősen megújított termék vagy gyártási eljárás bevezetése.

⁵ Új vagy jelentősen megújított szervezeti vagy marketing eljárás, módszer bevezetése.

2. ábra: Összesített Innovációs Index (SII) 2010-ben és 2017-ben

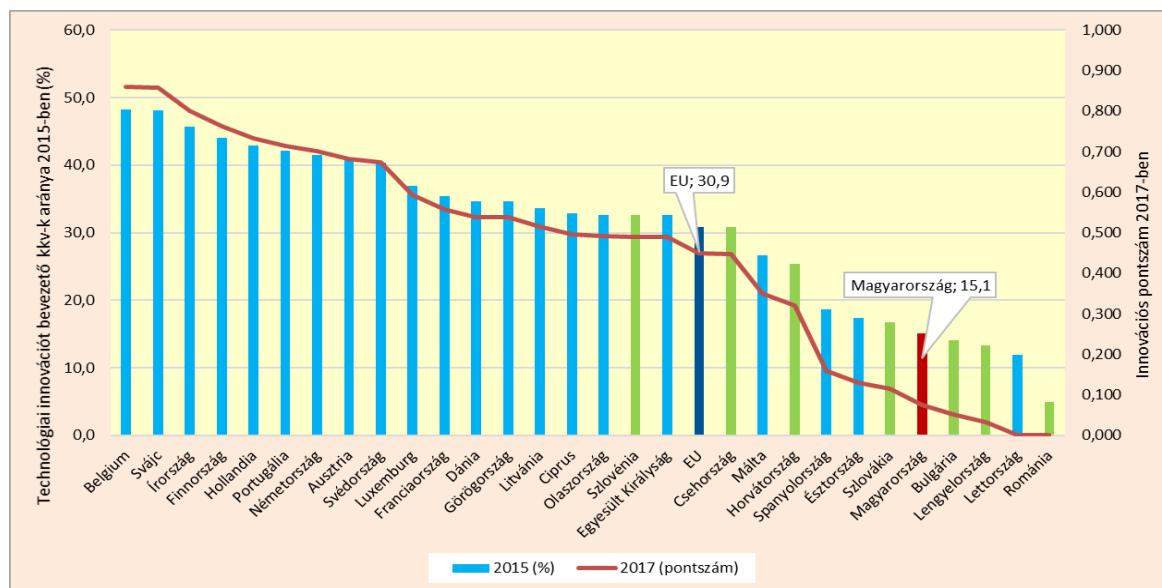

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A 2. ábrán a 2017-es SII alapján történt az országok sorrendbe állítása, ami alapján látható, hogy egyrészt Svájc teljesítménye kiugróan magas még a legjobb innovációs teljesítményt felmutató uniós országokhoz képest is, hazánk teljesítménye pedig kb. kétharmada az uniós átlagnak, ami az EU-n belüli 21. helyezésnek felel meg. 2010 és 2017 között a magyar SII lényegében változatlan maradt, kilenc tagországban csökkent (leginkább Romániában), a többi tagországban pedig növekedett (legnagyobb mértékben Litvániában).

A kkv-k innovációs aktivitását jellemző, előbbieken felsorolt négy indikátor 2015-ös (kkv-k aránya %-ban) és 2017-es (index 0 és 1 között) értékeit a 3-6. ábrák szemléltetik (zöld színű oszloppal az elsődleges benchmark kelet-közép-európai országok adatai kerültek kiemelésre).

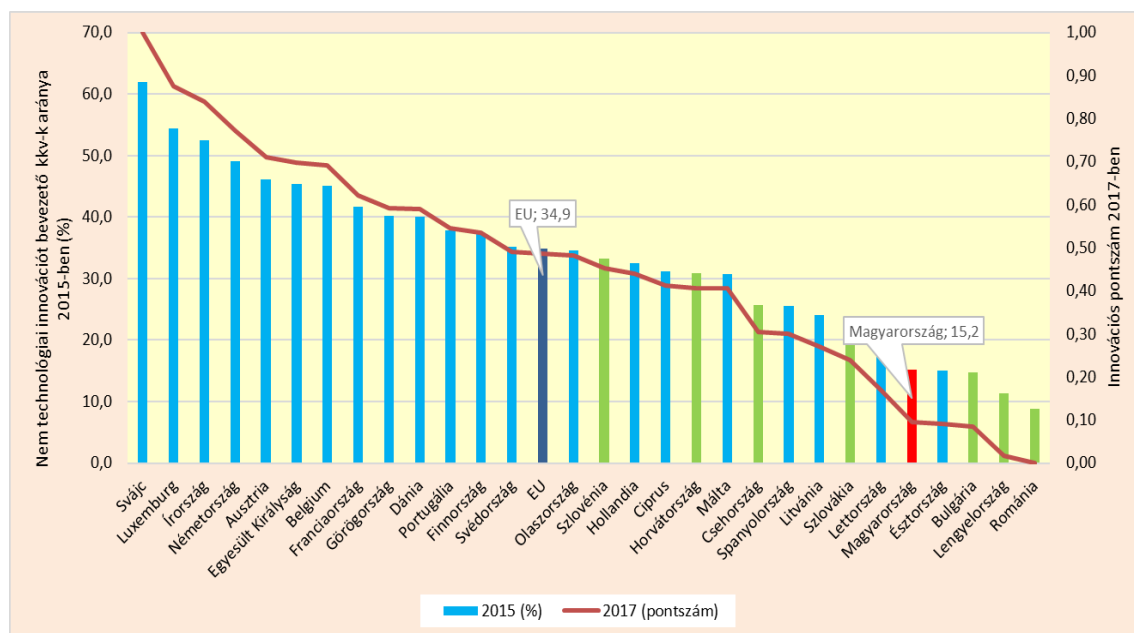
3. ábra: Technológiai innovációt megvalósító kkv-k adatai 2015-ben és 2017-ben

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A 3. ábráról leolvasható, hogy a 2015-ös és 2017-es országsorrend lényegében megegyezik, és a hazai kkv-k teljesítményétől csupán négy ország (Bulgária, Lengyelország, Lettország és Románia) kisvállalati szektora marad el. Míg az élen járó belga kkv-k közel fele vezetett be technológiai innovációt 2015-ben, addig a hazai kkv-k mindössze 15,1%-a, ami éppen fele az európai uniós átlagnak.

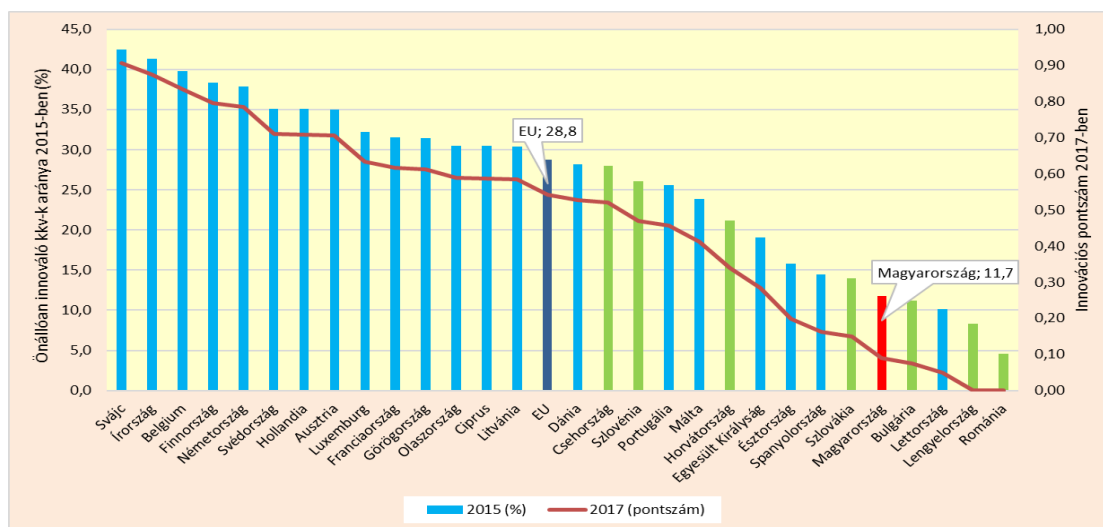
4. ábra: Nem technológiai innovációt megvalósító kkv-k adatai 2015-ben és 2017-ben

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A 4. ábra szerint nagyon hasonló a helyzet a nem technológiai innováció esetében is azzal a lényeges különbséggel, hogy az ezt megvalósító kkv-k aránya többnyire magasabb, mint a technológiai innováció esetében volt, tekintettel a nem technológiai innovációk általában alacsonyabb költségére. A hazai arány (15,2%) itt is kb. fele az Európai Unió átlagának (34,9%), és szintén négy ország nyújtott alacsonyabb teljesítményt a hazai kkv szektornál 2015-ben (Észtország, Bulgária, Lengyelország és Románia).

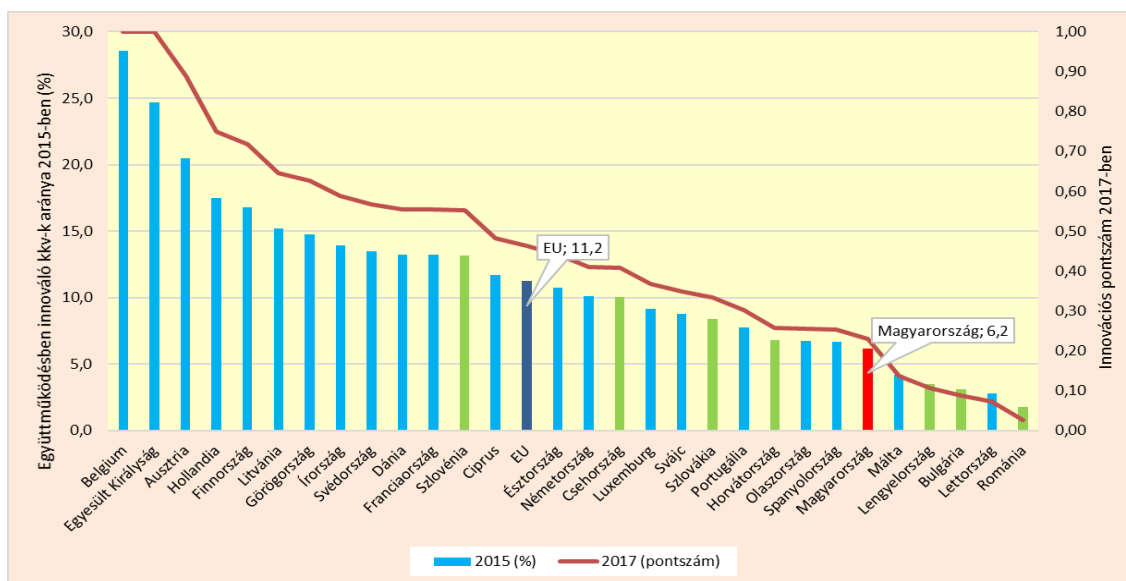
5. ábra: Önálló innovációt megvalósító kkv-k adatai 2015-ben és 2017-ben

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

Az önálló innovációt megvalósító kkv-k (5. ábra) aránya 2015-ben mindössze 11,7% volt Magyarországon, ami nem éri az európai uniós átlag (28,8%) felét, és mindössze négy ország (Bulgária, Lettország, Lengyelország és Románia) adatai kedvezőtlenebbek ennél.

6. ábra: Együttműködésben innováló kkv-k adatai 2015-ben és 2017-ben

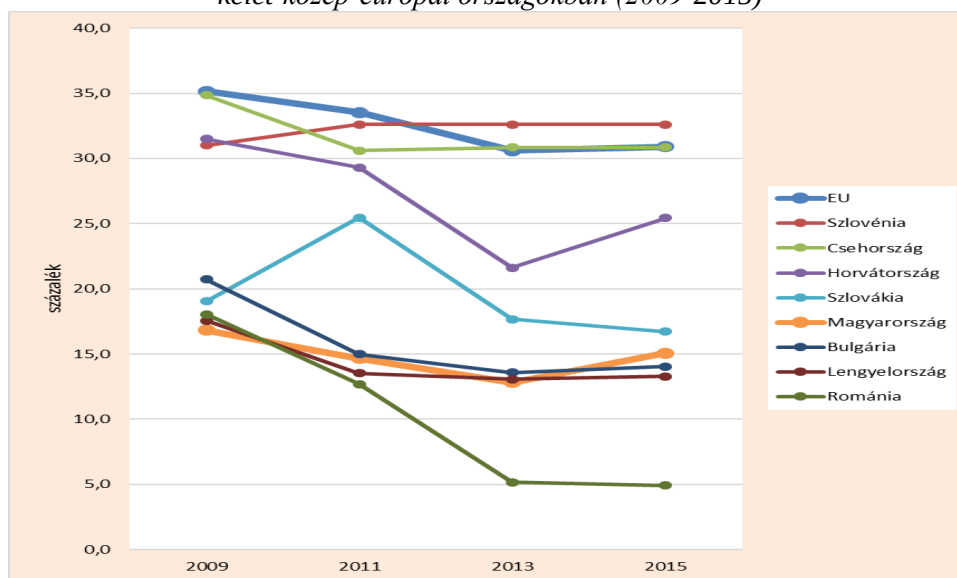

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

Nem fest kedvező képet a kkv-k együttműködési készségéről a 6. ábra, pedig éppen az innováció területe az, ahol erre – a szektort jellemző kis vállalatméret miatt – a leginkább szükség lenne. Minden országban elmarad az innovációt együttműködésben megvalósító vállalatok aránya az önállóan innoválókétól, ami hazánkban az előző arány kb. felét (6,2%), európai uniós szinten kevesebb, mint a felét (11,2%) jelenti. A magyar kkv szektorhoz képest alacsonyabb teljesítményt öt ország vállalatai nyújtottak (Málta, Lengyelország, Bulgária, Lettország és Románia).

Érdekes lehet még megvizsgálni a kkv-k innovációs aktivitásának időbeli alakulását, amit a kelet-közép-európai országok tekintetében a 7. és 8. ábra szemléltet.

7. ábra: Technológiai innovációt megvalósító kkv-k aránya a kelet-közép-európai országokban (2009-2015)

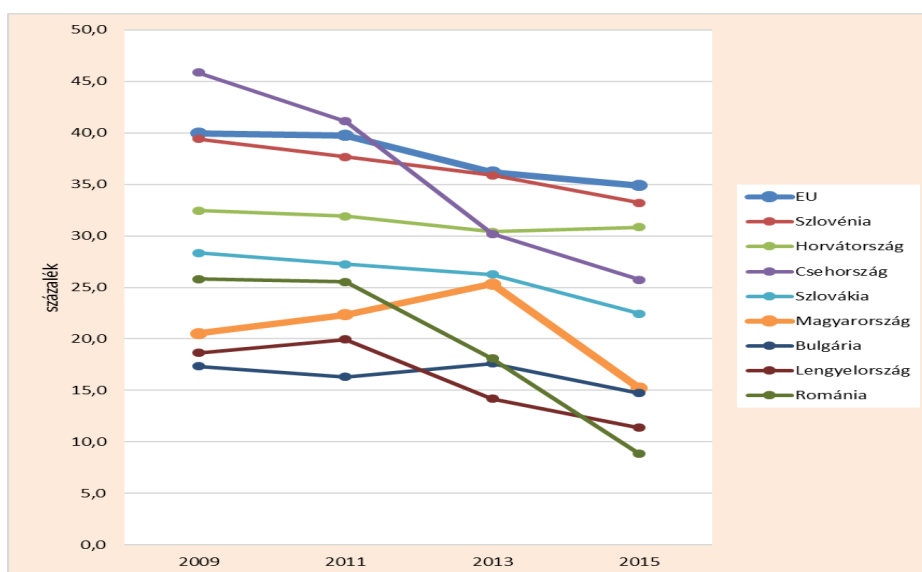

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A 7. ábra alapján az alábbi főbb megállapítások fogalmazhatók meg:

- A 2008-ban kirobbant világgazdasági válságot követően minden vizsgált országban, de az Európai Unió egészében is visszaesés figyelhető meg a technológiai innovációt megvalósító kkv-k arányában. 2013 után ez a visszaesés megállni látszik, és stagnálás vagy enyhe növekedés következett be 2015-re az országok többségében.
- A hazai kkv-knak – nagyon hasonlóan a szlovák, bolgár és lengyel adatokhoz – kb. 15%-a hajt végre technológiai innovációt, amely érték nem mutatott jelentős kilengést az elmúlt években.
- Szlovénia és Csehország kkv-inak innovációs teljesítménye kimagasló a kelet-közép-európai mezőnyben, eléri vagy meghaladja az európai uniós átlagot (30% feletti), míg a román kkv szektor teljesítménye messze a legszerényebb (5% körüli).

8. ábra: Nem technológiai innovációt megvalósító kkv-k aránya a kelet-közép-európai országokban (2009-2015)

Forrás: EC (2018) alapján saját szerkesztés

A nem technológiai innovációt megvalósító kkv-k aránya (8. ábra) terén a legtöbb vizsgált országban szinte folyamatos csökkenő tendencia tapasztalható, kivéve éppen Magyarországot, ahol 2013-ig nőtt ez az arány, majd jelentősen visszaesett. A térségben a legjobb teljesítményt Szlovénia és Horvátország kkv szektora nyújtja, Csehország a 2009-es kiemelkedő szerepét 2015-re elveszítette. A magyar kkv-k teljesítménye az egyik legalacsonyabb a térségben, Bulgária, Lengyelország és Románia kkv szektoráét múlja csak felül némiképp.

4. Következtetések

A bemutatott adatsorok alapján az alábbi fő következtetések fogalmazhatók meg:

- A hazai kkv-k termelékenysége az egyik legalacsonyabb az Európai Unióban :
 - a magyar kkv-k termelékenysége 38,6%-a az európai uniós kkv-k átlagos termelékenységének,
 - a hazai kkv-k termelékenysége 48,8%-a hazai nagyvállalati termelékenységnek,
 - a közép-kelet-európai régióban jelentősebb lemaradásunk Szlovéniával és Csehországgal szemben van.
- **A hazai kkv-k innovációs aktivitása az egyik legalacsonyabb az Európai Unióban:**
 - a magyar kkv-k kb. fele akkora hányada (kb. 15%-a) hajtott végre technológiai és nem technológiai innovációt is, mint az EU-ban található kkv-ké (kb. 30%),

- a hazai kkv-k innovációs aktivitása az utóbbi években a technológiai innováció esetén némiképp javult, a nem technológiai innováció esetén romlott, de nem éri el a 2009-es szintet,
- a közép-kelet-európai régióban jelentősebb lemaradásunk Szlovéniával, Horvátországgal és Csehországgal szemben van.

Összességében tehát nem kedvező a kép a hazai kkv szektor termelékenységére és innovációs aktivitására terén az Európai Unió átlagával és a kelet-közép-európai térség országaival összevetve sem, ami egyértelműen versenyképességi hátrányra utal. Bár néhány ország – leginkább Románia és Bulgária – kkv szektora még nálunk is szerényebb teljesítményt tudhat magáénak, de ez nem csökkenti az azonnali beavatkozás szükségességét a magyar kis- és középvállalatok termelékenységének és innovációs aktivitásának fokozása érdekében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Chikán Attila (2006): A vállalati versenyképesség mérése. Pénzügyi Szemle, 1. 42-56.

Czakó Erzsébet – Chikán Attila (2007): Gazdasági versenyképességünk vállalati nézőpontból – 2004-2006. Vezetéstudomány, XXXVIII. évf. 5. 2-8.

EC (2018): European Innovation Scoreboard. European Commission, Brussels, p.104.
Adatbázis: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/30282> (letöltve: 2018. november 2.)

Eurostat adatbázis: Annual enterprise statistics by size class for special aggregates of activities (NACE Rev. 2)

http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=sbs_sc_sca_r2&lang=en (letöltve: 2018. október 30.)

Némethné Gál Andrea (2009): A kis- és középvállalatok versenyképessége. Doktori disszertáció. Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr, p.240

NGM (2013): Befektetés a jövőbe – Nemzeti Kutatás-fejlesztési és Innovációs Stratégia (2013-2020), Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest, p.90

Porter, M. E. (1998a): Clusters and the New Economics of Competition. Harvard Business Review, November-December, 77-90. (Magyarul: Porter, M. E. (1999): Regionális üzletági központok – a verseny új közgazdaságtana. Harvard Business Manager, I. évf. 4. 7-19.)